

Былыкова М.М.

СТУДЕНТТЕРДИН ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШ-АРАКЕТТЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Былыкова М.М.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

M.M. Bylykova

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS

УДК:373.3:78.37.057.

Макалада окуунун таанып-билүү чөйрөсүндө студенттердин иш-аракеттерин жана жүрүм-турумун үч негизги топко бөлүнүп, биринчи топтогу инсан ЖОЖдо окутуунун максаттарына жана милдеттерине кеңири мамиле жасоо менен айырмаланары, студенттердин кызыкчылыктары программага караганда кененирээк билим чөйрөсүнө багытталгандыгы ачыкталган. Экинчи түрү тар адистикке карата так багыт менен айырмаланары, студенттердин таанып-билүү иш-аракеттери окуу планынан тышкары болору, бирок, биринчи түрү программанын алкактарын жеңүү болсо, бул түрү программаны тереңдетилип таанып-билүүгө өбөлгө түзөрү айкындалган. Студенттердин руханий суроо-талаптарынын тутуму "кесиптик кызыкчылыктар менен" чектелет. Ошентип, таанып-билүү ишмердүүлүгүн изилдөөдөгү теориялык мамилелерди жана багыттарды иликтеп чыгып, бул көйгөй азыркы этапта актуалдуу жана ата мекендик жана чет элдик илимпоздордун эмгектеринде чагылдырылгандыгы эске алынган.

Негизги сөздөр: таанып билүү, иш-аракет, суроо-талап, окутуунун максаттары, программа, окутуунун активдүү усулдары.

В статье показано, что деятельность и поведение студентов в когнитивной области обучения делятся на три основные группы, причем первая группа отличается более широким подходом к целям и задачам обучения в университете, в то время как интересы студентов сосредоточены на более широкой области знаний, чем в программе. Установлено, что второй тип отличается четкой ориентацией на узкую специальность, что познавательная деятельность студентов выходит за рамки учебной программы, но если первый тип преодолевает рамки программы, то этот тип способствует более глубокому познанию программы. Система духовных запросов студентов ограничена "профессиональными интересами". Таким образом, изучая теоретические подходы и направления в изучении познавательной деятельности, было принято во внимание, что данная проблема актуальна на современном этапе и

нашла отражение в трудах отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: познание, действие, спрос, цели обучения, программа, активные методы обучения.

The article shows that the activities and behavior of students in the cognitive field of learning are divided into three main groups, with the first group having a broader approach to the goals and objectives of university education, while the interests of students are focused on a broader field of knowledge than in the program. It is established that the second type is characterized by a clear focus on a narrow specialty, that the cognitive activity of students goes beyond the curriculum, but if the first type overcomes the framework of the program, then this type contributes to a deeper knowledge of the program. The system of spiritual requests of students is limited to "professional interests". Thus, studying theoretical approaches and directions in the study of cognitive activity, it was taken into account that this problem is relevant at the present stage and is reflected in the works of domestic and foreign scientists.

Key words: cognition, action, demand, learning goals, program, active learning methods.

Студенттин ар кандай курстарда өнүгүүсүнүн айрым өзгөчөлүктөрү бар:

биринчи курс студенттик жамааттык жашоонун формаларына жаңыдан көнүү маселеси чечилет. Экинчи курс – окуу ишмердүүлүгүнүн татаал мезгили. Окууну кабыл алуунун бардык формалары студенттердин жашоосуна активдүү кошулат. Студенттер жалпы билим алышат, аларда кеңири маданий суроо-талаптары, муктаждыктары түзүлөт. Үчүнчү курс – студенттердин кесиптик кызыкчылыктарын андан ары өнүктүрүүнүн жана тереңдетүүнүн чагылдырылышы катары адистешүүнүн башталышы, илимий ишке болгон кызыгууну күчөтүү. Адистештирүүнүн кечиктирилгис муктаждыгы адамдын ар тараптуу кызыкчылыктарынын чөйрөсүнүн тарылышына алып келет. Мындан ары, жогорку окуу жайда инсанды ка-

лыптандыруунун формалары негизинен адистештирүү фактору менен аныкталат. Төртүнчү курс – окуу практика мезгилинде адистик менен биринчи жолу таанышуу, студенттердин жүрүм-туруму атайын окутуунун рационалдуу жолдору менен формаларын интенсивдүү издөө менен мүнөздөлөт, студенттер жашоонун жана маданияттын көптөгөн баалуулуктарын кайрадан баалоосу. Бешинчи курс – окуу жайды бүтүрүү келечеги – иш-аракеттердин келечектеги түрү боюнча так практикалык көрсөтмөлөрдү камтыйт.

Окуучунун инсандык психологиялык өнүгүүсү - бул карама-каршылыктардын келип чыгышы жана жок болушу, өз алдынча кыймыл, өзүнүн жеке өнүгүүсү үчүн жигердүү иштешинин диалектикалык процесси.

Б.Г. Ананьев [1-б.] инсандын өнүгүшүн масштабы менен деңгээлинин жогорулашы, бөлүктөрдүн бүтүндөй туташкан процессинин барган сайын татаал кошулмасы катары караган. Экинчи жагынан, акыл-эс функцияларынын ар кандай бөлүктөргө бөлүүнүн жогорулашынын параллелдүү процесси жүрөт (өнүгүү, татаалдануу, психикалык процесстердин “жайылышы”, абал, касиеттер).

Ушуга байланыштуу окуунун таанып билүү чөйрөсүндө студенттердин иш-аракеттерин жана жүрүм-турумун үч негизги топко бөлсө болот.

Биринчи топтогу инсан ЖОЖдо окутуунун максаттарына жана милдеттерине кеңири мамиле жасоо менен айырмаланат. Студенттердин кызыкчылыктары программага караганда кененирээк билим чөйрөсүнө багытталган, студенттердин коомдук активдүүлүгү ЖОЖдун жашоосунун ар түрдүү формаларында көрүнүп турат. Иш-аракеттердин бул түрү кеңири адистешүүгө, ар тараптуу кесиптик даярдоого багытталган.

Экинчи түрү тар адистикке карата так багыт менен айырмаланат. Бул жерде студенттердин таанып-билүү иш-аракеттери окуу планынан тышкары болот. Бирок, биринчи түрү программанын алкактарын жеңүү болсо, бул түрү программаны тереңдетилип таанып-билүүгө өбөлгө түзөт. Студенттердин руханий суроо-талаптарынын тутуму "кесиптик кызыкчылыктар менен" чектелет.

Студенттердин таанып-билүү иш-аракетинин үчүнчү түрү окуу программасынын чегинде гана билимди өздөштүрүүнү жана белгилүү бир көндүмгө ээ болууну камтыйт. Иш-аракеттердин бул түрү - эң аз чыгармачыл, активдүүлүгү аз-сурамжыланган студенттердин 26,8% мүнөздүү. Ошентип, студенттердин билим берүү жана таанып-билүү иш-аракеттерин

талдоонун натыйжасында үч типологиялык топ бөлүнүп, алардын ар бири өзүнчө жүрүм-турум моделдерине ээ экени белгилүү болду.

Жаштарга мүнөздүү коомдук сезимталдыктын айынан, алар студенттик мезгил интеллектуалдык өнүгүүнүн акыркы мүмкүнчүлүгү болуп калышы мүмкүн экендигин түшүнүшөт, ага таза кесиптик билим жана көндүмдөр гана эмес, ошондой эле кесиптик ишмердүүлүктүн контекстин түшүнүүнү камтыган маанилүү маданий чөйрөлөр кирерин түшүнүшөт.

Ошентип, таанып-билүү ишмердүүлүгүн изилдөөдөгү теориялык мамилелерди жана багыттарды иликтеп чыгып, бул көйгөй азыркы этапта актуалдуу жана ата мекендик жана чет элдик илимпоздордун эмгектеринде чагылдырылган деп жыйынтык чыгарууга болот. Ошондой эле предметтин конкреттүү иш-аракеттери катары окутуунун заманбап концептуалдык анализинин бардык аспектилери окуу менен өнүгүүнүн ортосундагы мамилелерди теориялык жактан гана эмес, ошондой эле жогорку билим берүү практикасы үчүн да манилүү экендигин белгилей кетүү керек. Окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн ар кандай катмарларынын ортосундагы концептуалдык айырмачылык мугалимдин жалпы билим берүү процессин илимий уюштуруусунун жана белгилүү бир предметти өздөштүрүүнүн студенттердин өзүнүн таанып-билүү тутуму жана аны башкара билүү жөндөмдүүлүктөрүн өркүндөтүү процессине өтүшү жана бир гана дисциплиналык билимди өздөштүрүү процессинде зарыл шарт болуп саналат.

Окутуунун натыйжалуулугу окуу процессиндеги адамдын таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлине көз каранды.

Маселенин өнүгүшүнө карабастан, студенттердин кесиптик жана таанып-билүүчүлүк активдүүлүгүн өркүндөтүү окутуучулардын жана ЖОЖдун студенттеринин көпчүлүгүнүн өздөрү үчүн талапка жооп бере элек, бул адистерди даярдоонун натыйжаларына таасирин тийгизет. Ошентип, студенттердин кесиптик жана таанып-билүү ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн ортосунда карама-каршылык пайда болгондуктан адистерди даярдоонун натыйжаларына таасирин тийгизет. Бул ишмердүүлүккө байланыштуу илимий иштердин чектелүү санында биз “кесиптик таанып билүү ишмердүүлүгү” деген эки гана аныктамага туш болдук. Е.Н. Ярославова кесиптик жана таанып-билүү ишмердүүлүгүн инсандын бири-бири менен тыгыз байланышкан сапаты деп эсептейт, максаттуу, аң-сезимдүү түрдө кесиптик маанидеги көндүмдөргө жана жөндөмдөргө ээ болуу жөндөмүн чагылдырып, келечектеги кесиптик иш-аракеттердин жолдорун толук

өздөштүрүү, ар дайым өзүн-өзү өркүндөтүү, жогорку кесипкөйлүккө жетишүүгө багытталган деп эсептейт. Ал эми И.Г. Копотюк болсо кесиптик менен таанып-билүү ишмердүүлүгүн окуу процессине жана келечектеги жумушка позитивдүү мамиледе болуу, кесиптик билимди жогорку деңгээлдеги көз карандысыздык менен ишке ашырылган жөндөмдү, көндүмдөрдү ар дайым толуктап турууга жана бекемдөөгө умтулган коомдук иштин бир түрү катары аныктайт.

Биз кесиптик жана таанып-билүүчүлүк иш-аракет белгилүү бир мүнөздөмө же болбосо инсандык касиет гана эмес, натыйжада бул көндүмдү иш жүзүндө колдоно билүү, б.а. инсандын иш аракетинде десек болот. Ушундан улам, биз кесиптик жана таанып-билүү ишмердүүлүгүн адамдын инсандык сапаты деп аныктайбыз, ал анын белгилүү бир кесиптик чөйрөдөгү билимин жана иштөө ыкмаларын белгилүү бир убакытта натыйжалуу өздөштүрүүгө даярдыгынан, иш-аракетинен көрүнүп, ушул максатка жетүү үчүн өзүнүн бардык ыктыярдуу күч аракеттерин жумшайт. Даярдык жөнүндөгү түшүнүктү биз М.И. Дьяченко - Л.А. Кандыбовичтин түшүндүрмөсүнө таянып, ага ылайык даярдык бул психикалык абалдан тышкары туруктуу инсандык мүнөздөмө катары карайбыз. Ошондуктан биз кесиптик жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өнүгүү деңгээлин мүнөздөөчү критерийлерге жана инсандын сапатына, иш-аракетине баа берген индикаторлорго ылайык аныктайбыз. Студенттердин эмоционалдык, жеке сапатына, таанып-билүүчүлүк, кесиптик иш-аракет (кесиптик-практикалык) критерийлерине негизделген кесиптик-таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлин эсептейбиз.

Эмоционалдык критерийлердин көрсөткүчтөрү боюнча кесиптик жана таанып-билүү, биздин оюбуз боюнча бул кубануу, шыктануу, чечкиндүүлүк, тырышчаактык жана билимдердин кесиптик иш-аракеттердин ыкмаларын өздөштүрүү процессинде аларды практикада колдонуу процессинде физикалык жана психикалык күчтөрдү тартуу. Адамдын жеке сапатынын критерийи болуп күч-кубат, кызыгуу, чымыркайлык, ак ниеттүүлүк, көзкарандылык, максатка умтулуу, көңүлдүн туруктуулугу, интеллектуалдык демилге, билимге болгон муктаждык, туруктуулук саналат. Ал эми таанып-билүүчүлүк критерийлерине төмөнкүлөр кирет: таанып-билүү кызыкчылыгы, кесиптик маанилүү сабактардагы жетишкендик, билимдин сапаты, ар кандай мүнөздөгү тапшырмаларды аткаруунун ылдамдыгы (ылдамдыгы), кошумча материалдарды колдонуу, сабакта активдүүлүктү колдонуу менен тапшырмаларды чечүүнүн оптималдуу жолун тандоо.

Кесиптик ишмердүүлүктүн критерийлеринин көрсөткүчтөрү болуп практикалык кесиптик маселелерди чечүү жөндөмү болушу мүмкүн, илимий изилдөө иштерине катышуу, жумуш ордунда кесипкөй адамды алмаштыра билүү, кесиптик сынактарга, башка иш-чараларга катышуу, кошумча маалымат издөө. Кесиптик таанып-билүү иш-аракетинин деңгээли инсандын ишмердүүлүгүнүн жакшы жакка өзгөрүшү, келечектеги кесипти өздөштүрүү каалоосу, о.э. көптөгөн өздөштүрүү ыкмаларын чагылдырат. Биз иштеп чыккан кесиптик жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн критерийлери жана көрсөткүчтөрү анын калыптануу деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берди: төмөнкү, орто жана жогорку.

Биринчи (төмөн) деңгээлге окууга жана иштөөгө оң маанайды чагылдырган бир нече учурлар кирет; тандалган кесибине айрым (кырдаалдык жана кыска мөөнөттүү) кызыгуу болушу мүмкүн; позитивдүү шыктануу калыптанган эмес, ал эми активдүүлүк талапка жараша болот, билим - системага ылайыкташтырылбаган, көндүмдөр жана жөндөмдөр – бөлүнүп берилет; студент өзү гана түшүнгөн мүнөздөгү тапшырмаларды гана аткарат.

Экинчи (ортоңку) деңгээл келечектеги кесипке жана билим алуу процессине туруктуу кызыгуунун көрүнүшү менен мүнөздөлөт; изилдөө иш-аракетине болгон умтулуу, айрыкча бул суроолорду түзүүдө байкалат; студент түшүнүктөр менен иштөө деңгээлинде алдыңкы билим тутумуна ээ;

Негизги көндүмдөр жана жөндөмдөр калыптанган. Эмоционалдык чөйрө эмгекчилдик, аракетчилдик, жоопкерчилик сыяктуу сапаттар менен мүнөздөлөт.

Үчүнчү (жогорку) деңгээл студенттин өзү тандаган кесиптин мыкты адиси болууга умтулуусу жана ошондой эле өзүнүн өзгөчөлөнгөн иш-аракетин тандоо менен мүнөздөлөт; Тереңдиги жана илимий мүнөзү менен айырмаланган, өнүгүү мүнөзүнө ээ болгон билимди өз алдынча алуу процессине артыкчылык берилет, бул билимдерди практикада колдонууну калыптандыруу, кесипти өздөштүрүүнүн алкагында жогорку деңгээлдеги адис болуу үчүн тандалып алынат. Студент акыл-эс ишмердүүлүк маданиятынын көндүмдөрүнө ээ, анын көзкарандысыз кесиптик жана таанып-билүү иш-аракети шыктануу, демилгелүүлүк, чечкиндүүлүк жана чыгармачыл мамиле менен мүнөздөлөт. Бул кесиптик жана таанып-билүү иш-аракеттеринин натыйжасында түзүлгөн деңгээлдердин

тутуму анын ички жана тышкы жактарына алдынча үйрөнүү жана өзүн-өзү өркүндөтүү максатында иш алып барат, кесиптик билим берүү процессинде студенттердин иш-аракеттерин салыштыруу жана максаттуу башкарууга мүмкүндүк берет.

Илимий адабияттарда психология жана педагогика жаатында көптөгөн изилдөө иштери жигердүү окутуунун ыкмалар көйгөйүнө арналган. Практикада көйгөйлүү жана өнүктүрүүчү окутуунун колдонулушу мугалим менен окуучунун ортосундагы баарлашуусу өз ара аракеттенүүгө негизделген "активдүү" деп аталган ыкманын пайда болушуна алып келди. Активдүү окутуу ыкмаларынын калыптанышына жана өнүгүшүнө М.М. Бириштейдин, Т.П. Тимофеевскийдин, И.М. Сироежиндин, С.Р. Гидровичтин, В.И. Рубальскийдин, Р.Ф. Жукованын, В.Н. Буркованын, Б.Н. Христенконун, А.М. Смолкинанын, А.А. Вербицкийдин, В.М. Ефимованын, В.Ф. Комарованын ж.б. эмгектери чоң роль ойногон.

Өнүктүрүү билим берүүнүн эки негизги багыты тутумдуу түрдө иштелип чыккан: В.В. Давыдовдун психологиялык-педагогикалык тутуму жана Л.В. Занковдун дидактикалык тутуму, бул иштерде кыйын деңгээлдеги окутууну жогорку деңгээлде өткөрүү, окуу материалынын тез темп менен өтүшү жана теориялык билимдин жогорулашы принциптери коюлган. Жогоруда айтылгандын баары Л.В. Занковдун илимий ишинде каралган. Бул окутуу тутуму студенттердин ой жүгүртүүсүн, эмоционалдык чөйрөсүн өнүктүрүшү керек, окутуунун жалпы мазмунун түшүнүүгө жана түшүндүрүүгө үйрөтүшү керек, бирок бул окуу тутуму билим берүүнүн көлөмүнүн жогорулашына алып келип, анын теоретикалык деңгээлин татаалдаштырып, окутуунун ашыкча жүктөлүшүнө алып келип, билим алуучунун жетишкендик сапатына терс таасирин тийгизди.

Окутуу процессинде теориялык билимди өздөштүрүүгө басым жасоо практикалык көндүмдөрдүн өнүгүшүнө терс таасирин тийгизди. Ушуга байланыштуу сунушталган Л.В. Занковдун окутуунун принциптери педагогикалык илимде баардыгы орнотулган эмес [2, 34-бб.].

В.В. Давыдовдун окуунун өнүктүрүү тутуму

окуучулардын таанып-билүү иш-аракеттерине багытталган. Салттуу тутумда окутуу конкреттүү, жекеликтен жалпыга, абстрактуудан конкреттүүгө багытталса, ал эми В.В. Давыдовдун ишинде тескерисинче жалпыдан конкреттүүгө, конкреттүүдөн абстрактууга; билим талдоо аркылуу өздөштүрүлөт. Студенттер окуу материалдарда билимдин мазмунун жана түзүлүшүн аныктоочу негизги байланышты табууну үйрөнүшөт, бул мамилени окуу формасында изилдөөгө мүмкүндүк берген атайын графикалык, кат үлгүлөрүндө чагылдырышат; билим алуучулар акыл-эс ишмердүүлүгүнөн кыймыл-аракетке жана кайра тескерисинче кыймыл-аракет иш аракетинен акыл-эс ишмердүүлүгүн аткаруунун үйрөнүшөт. Бул иш-аракет окутуу практикасында ар тараптуу колдонулган [3-6.].

М.А. Данилов, В.П. Есипов "Дидактика" эмгегинде көйгөйлүү окутууну уюштуруунун айрым принциптерин чагылдырган окуу процессин өркүндөтүүнүн айрым эрежелерин түзүшкөн: студенттерге даяр аныктамаларды, түшүнүктөрдү бербей туруп жалпылаштырууга алып келүү; студенттерди кээ бир илимий ыкмалары менен тааныштыруу; чыгармачыл тапшырмалардын жардамы менен өз ой-жүгүртүүсүн, көзкарандысыздыгын өркүндөтүү. Бул багыттарда окутуунун максаты жакшы баяндалган, бирок окуу процесси, максатка жетүүнүн жолдору көрсөтүлгөн эмес. Андан тышкары, 1965-жылы М.Н. Скаткин окуу процессин өкүндөтүү боюнча изилдөөлөрдү талдап, педагог-новаторлордун иш тажрыйбасына токтолуп, ал изилдөөлөр дидактикадагы жаңы багыт башталгандыгы жөнүндө сөз кылат. Проблемалык окутуу теориясын поляк дидактикары Оконь, Купесевич тарабынан иштелип чыккан, алар аны ыкма катары эмес, система катары эсептеген. Жогоруда көрүнүп тургандай, көйгөйлүү менен өнүгүү окутуу бири-биринин элементтерин камтыйт.

Адабияттар:

1. Калдыбаева А.Т. Компетенттүү мамиле шартында педагогдорду даярдоонун өзгөчөлүктөрү. 2019. №.4. С.62-64
2. Ананьев Б.Г. Возрастная психология взрослых. – Новосибирск, 1995.
3. Занков Л.В. Обучение и развитие. - М., 1985.
4. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. - М., 1986.

5. Шамбеталиев К.Ы. ЖОЖдун студенттеринин чыгармачылык таанып-билүү активдүүлүгүн дисциплиналар аралык байланышта өнүктүрүүнүн педагогикалык шарттары: п.и.к. окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация. - Б.: 2018. - 188 б.
6. Шентүрк С. Педагогикалык диагностиканы ишке ашыруу менен окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн аныктоо [Текст] / С.Шентүрк // Наука и новые технологии. - Бишкек, 2008. №10-11, 99-101 бб.
7. Стамалиева К.А. Студенттердин өз алдынча таанып-билүүсүн активдештерүү үчүн практикалык сунуштар [Текст] / А. Стамалиева. - Талас, 2013. – С. 46.
8. Стамалиева К.А. Студенттердин өз алдынча таанып-билүүсүн активдештерген методикалык көрсөтмө (1-2-курстун студенттери үчүн) [Текст] / А. Стамалиева. - Талас, 2013, - 26.
9. Раева М.Т., Дуйшеналиева У.Э. Окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн өстүрүүдөгү дидактикалык оюндардын ролу: Методикалык колдонмо [Текст] / М.Т.Раева, У.Э. Дуйшеналиева. - Бишкек, 2014. - 47 б.
10. Раимкулова А.С. Таанып-билүү ишин уюштуруу – болочок мугалимдин алдыңкы компетенттүүлүгү [Текст]: окуу-методикалык колдонмо А.С. Раимкулова. – Бишкек, 2010. - 22 б.
11. Бекбоев И.Б., Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст]/И. Бекбоев, А. Алимбеков. - Бишкек: Бийиктик, 2001, - 28 б.